

**Skolelevers drogvanor
i Åre kommun
2012**

Dnr: LS/348/2013

Ansvarig: Ronny Weylandt, Folkhälsocentrum, Jämtlands läns landsting

Handläggare: Anna Werme, Folkhälsocentrum, Jämtlands läns landsting

www.jll.se/folkhalsa

Foto: Jörgen Wiklund/bildarkivet.se

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1	INLEDNING	5
1.1	ANDT-strategin	5
1.2	Styrdokument i Jämtlands län	6
2	SYFTE.....	6
3	METOD.....	7
3.1	Undersökningens upplägg och genomförande	7
3.2	Bortfall	7
3.3	Tolkning av resultat	8
3.4	Begränsningar	8
4	RESULTAT.....	9
4.1	Tobak.....	9
4.1.1	Rökning och snusning.....	9
4.1.2	Vill sluta med tobak.....	10
4.1.3	Vattenpipa	10
4.2	Alkohol	10
4.2.1	Alkoholkonsumenter och alkoholmängd	10
4.2.2	Typ av dryck	11
4.2.3	Problem i samband med alkohol	12
4.2.4	Bjuden hemma.....	13
4.3	Narkotika, dopning och spel	13
4.3.1	Narkotika	13
4.3.2	Dopning, sniffning/boffning och spel.....	14
4.4	Debutålder och tillgänglighet.....	14
4.4.1	Debutålder	14
4.4.2	Tillgänglighet	15
4.5	Riskuppfattning/Attityder	16
4.5.1	Elevernas riskuppfattning	16
4.5.2	Elevernas uppfattning om föräldrar/vårdnadshavares attityder	18
4.6	Sambandsanalyser mellan olika droger – i länet	18
5	DISKUSSION MED BEHOVSANALYS.....	21
5.1	Tobak.....	21
5.2	Alkohol	22

5.3	Narkotika, sniffning/boffning och spel	23
5.4	Attityder	24
5.5	Samband	25
5.6	Särskilt angelägna områden	25
6	REFERENSER	26

1 INLEDNING

Denna rapport baseras på resultat från enkätundersökningen 'Skolelevs drogvanor 2012' och redovisar ett nuläge över drogvanor i årskurs 9 samt år 2 på gymnasiet i Åre kommun. Rapporten bidrar även med en behovsanalys med förslag på prioriterade områden för fortsatt drogförebyggande arbete.

1.1 ANDT-strategin

I Sverige har beräkningar gjorts av några olika riskfaktorers betydelse för den samlade sjukdomsbördan i landet (www.andt-strategin.info). Dessa beräkningar visar att alkohol, narkotika, dopning och tobak (ANDT) grovt räknat står för ungefär 15 procent av den totala sjukdomsbördan för män och cirka 9 procent för kvinnor. Hänsyn har då inte tagits till effekterna av ett ökat blandmissbruk. Bakom dessa siffror finns stora problem och lidande för de individer som brukar eller missbrukar ovannämnda droger samt för människor i deras omgivning och sjukdomsbördan innebär även stora kostnader för samhället.

I mars 2011 antog riksdagen propositionen 'En samlad strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken' (Regeringen, 2011). Strategin anger mål, inriktning och prioriteringar för samhällets insatser inom ANDT-området under åren 2011–2015 och innefattar bland annat tillgänglighetsbegränsning, tillsyn samt lokalt förebyggande verksamhet. Genom strategin vill regeringen skapa långsiktighet, samverkan mellan aktörer i samhället och betona det gemensamma ansvaret. I strategin presenteras det övergripande målet för ANDT-politiken: *ett samhälle fritt från narkotika och dopning, med minskade medicinska och sociala skador orsakade av alkohol och med ett minskat tobaksbruk.*

Målet innebär:

- nolltolerans mot narkotika och dopning
- att minska allt tobaksbruk och förhindra att minderåriga börjar använda tobak
- att förhindra all skadlig alkoholkonsumtion bland annat genom att minska konsumtionen och skadliga dryckesvanor.

Strategin innehåller även sju långsiktiga mål, varav ett är särskilt aktuellt i samband med denna drogvanundersökning. Mål 3 uttrycker att *antalet barn och unga som börjar använda narkotika och dopningsmedel eller debuterar tidigt med alkohol eller tobak ska successivt minska.* Under detta mål finns ett antal prioriterade mål formulerade:

- minska nyrekrytering till narkotika- och dopningsmissbruk
- utveckla metoder för att barn och ungdomar inte ska börja använda tobaksprodukter
- ökad användning av befintliga verksamma metoder för att skjuta upp alkoholdebuten och minska den skadliga alkoholkonsumtionen
- en hälsofrämjande skola
- ett ökat deltagande av föräldrar, idéburna organisationer och näringsliv i det förebyggande arbetet

1.2 Styrdokument i Jämtlands län

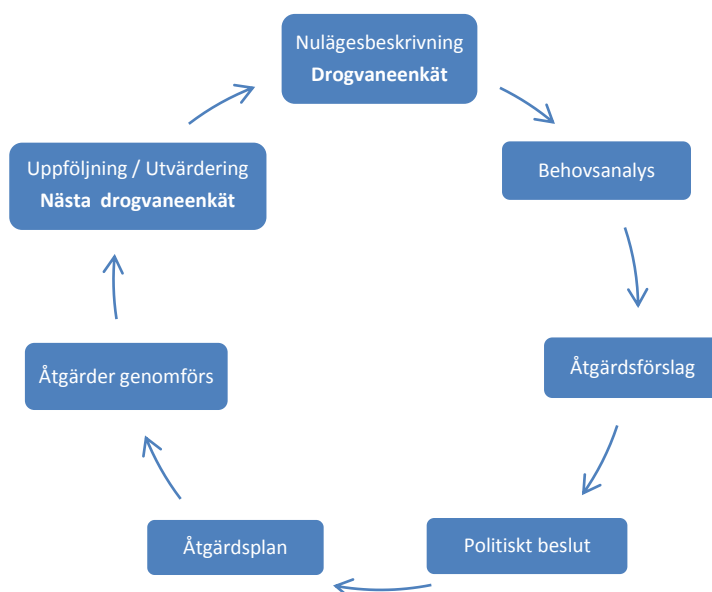
I Jämtlands län pågår sedan 2006 en aktiv mobilisering mot alkohol, narkotika, dopning, tobak och brottslighet, som går under namnet 'Mobilisering mot droger' (Mobilisering mot droger, 2013). Arbetet sker i bred samverkan mellan olika aktörer i samhället. Ett syfte med mobiliseringen är att ge barn och unga i länet en bra start i livet med tillgång till miljöer fria från alkohol, tobak och narkotika. I programförklaringen för 2013 uttrycks att arbetet ska ske genom att påverka attityder, föräldrastöd, riktade insatser samt att begränsa tillgängligheten.

Även den gemensamma folkhälsopolicyn i Jämtlands län 2011-2015, 'Vår hälsa – länets möjlighet', betonar vikten av samverkan mellan aktörer och att särskilt fokusera på barn och ungdomar. Att skapa trygga uppväxtvillkor för länets barn och unga är ett av policyns fyra utvecklingsområden.

2 SYFTE

Syftet med föreliggande rapport är att fungera som ett trovärdigt underlag för diskussion bland politiker och verksamhetsföreträdare på kommunal och regional nivå, men också inom förenings- och näringsliv. Syftet med rapporten är vidare att:

- ge en nulägesanalys om drogvanesituationen i årskurs 9 och år 2 på gymnasiet i Åre kommun
- ge stöd för att fatta beslut och göra prioriteringar gällande förebyggande åtgärder inom ANDT-området (figur 1)
- ge förutsättningar för samverkan kring skolelevers hälsa
- stimulera vilja till fördjupad kunskap

Figur 1. Arbetsprocess där drogvaneundersökningen utgör en viktig del i form av kartläggning av nuläget samt som verktyg vid uppföljning/utvärdering.

3 METOD

3.1 Undersökningens upplägg och genomförande

Varje år genomför Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN) enkätundersökningen 'Skolelevers drogvanor' på ett riksrepresentativt urval av eleverna i årskurs 9 och år 2 på gymnasiet i Sverige. År 2012 beslutades länsgemensamt om att genomföra drogvaneenkäten som en totalundersökning i Jämtlands län, vilket innebär att alla elever i nämnda årskurser i länet erbjöds delta. Resultaten baseras således inte enbart på ett urval av eleverna och kan därmed bidra till en mer tillförlitlig bild av drogsituationen bland elever i Åre kommun och i Jämtlands län. Fortsatta totalundersökningar i länet är planerade att genomföras vart tredje år.

Enkäten¹, som innefattar 61 frågor om tobak, alkohol, narkotika, dopning och spel samt några bakgrundsfrågor, besvarades under vecka 11-14 2012. Eleverna besvarade enkäten i klassrummen under skrivningsliknande förhållanden och för att deras anonymitet skulle vara skyddad fick de själva stoppa formuläret i ett kuvert som de sedan klistrade igen.

Processen kring enkätundersökningen i Jämtlands län har samordnats av Folkhälsocentrum, Jämtlands läns landsting, som också bearbetat materialet. Arbetet har skett i nära samarbete med länets kommuner, Länsstyrelsen Jämtlands län samt Regionförbundet Jämtlands län. Gemensamma workshops och analysträffar har genomförts där resultaten har diskuterats och problematiserats och slutligen resulterat i ett antal förslag på särskilt angelägna områden för länet och för respektive kommun att lägga fokus på i sitt arbete.

3.2 Bortfall

Ett problem i samband med enkätundersökningar är bortfallet, d.v.s. de personer som skulle ha besvarat formuläret men som av olika skäl inte deltog i undersökningen. I denna undersökning finns två typer av bortfall, där den ena typen utgörs av de klasser som av olika skäl inte deltog i undersökningen och den andra typen utgörs av de elever som var frånvarande i samband med datainsamlingen. Bortfallet på klassnivå redovisas i tabell A nedan.

	Årskurs 9	Gymnasiet år 2
Antal klasser i urvalet	5	12
Antal klasser som ej deltagit	0	4
Bortfall på klassnivå, procent	0	33

Tabell A. Antal klasser i urvalet och antalet klasser som ej deltagit samt bortfallet på klassnivå i procent i Åre kommun.

I tabell B presenteras antalet bearbetade formulär samt bortfallet på individnivå i respektive årskurs.

---

¹ Enkäten går att finna på www.jll.se/folkhalsa

	Årskurs 9	Gymnasiet år 2
Pojkar	39	32
Flickor	33	31
Bortfall på individnivå, procent	14	18

Tabell B. Antalet bearbetade formulär samt bortfallet på individnivå i procent i Åre kommun.

I årskurs 9 har ett formulär sorterats bort eftersom det av CAN bedömts vara skämtsamt eller överdrivet ifyllt. Totalt² har 73 enkäter i årskurs 9 och 63 enkäter i gymnasiets år 2 bearbetats.

3.3 Tolkning av resultat

I de flesta figurer och tabeller redovisas andelar i procent beräknade på totalmaterialet, d.v.s. samtliga elever i respektive grupp. I dessa fall redovisas inga bastal för procentberäkningarna, utan antalet elever framgår i tabell B ovan. Då procentberäkningarna endast avser en begränsad del av eleverna (t.ex. endast de elever som någon gång har använt narkotika) redovisas detta och i stor utsträckning även hur många individer den aktuella andelen motsvarar. I vissa fall avser procentberäkningarna ytterst få individer och sådana figurer/tabeller ska tolkas med försiktighet då varje individ utgör en stor andel och får stort genomslag.

Redovisningen avser samtliga elever som skulle ha besvarat respektive fråga. Detta innebär att andelen som hoppat över en fråga också ingår i totalen. Alla data redovisas avrundade till hela procenttal och på grund av detta kan det ibland förekomma att de sammanslagna andelarna inte blir exakt 100 procent.

3.4 Begränsningar

Eleverna i länet har i redovisningen av denna enkätundersökning delats in utifrån skolkommun. Detta gör att svaren från de elever i gymnasiet år 2 som är folkbokförda i Åre kommun, men som går i gymnasiet på annan ort redovisas i respektive skolkommuns rapport samt i länsrapporten. Elever som har annan hemkommun men som har Åre som skolkommun ingår i denna rapport.

Då drogvanundersökningen anses innehålla etiskt känsliga uppgifter och syftar till att visa ungdomars drogvanor på gruppnivå, snarare än att peka ut enskilda individer, har etiska begränsningar och överväganden gjorts. Genomgående redovisas inte resultat på kommunnivå där antalet elever understiger fem individer.

Resultaten från riksundersökningen 2012 var vid skrivandet av denna rapport ännu inte publicerade och därför görs genomgående inga jämförelser med riket i denna rapport. I skrivande stund råder även ovisshet om jämförbarheten med resultaten från tidigare undersökningar, då det inför 2012 års undersökning gjordes en omfattande omarbetning av enkätformuläret. Senast en totalundersökning genomfördes i Jämtlands län var år 2008 och p.g.a. ovan nämnda omarbetning av enkätformuläret görs heller inga jämförelser mellan resultaten 2008 och 2012 i denna rapport.

---

² En elev i årskurs 9 valde att inte ange något svar på frågan 'Är du man eller kvinna?' och därför är totala antalet elever fler än antalet pojkar och flickor tillsammans.

4 RESULTAT

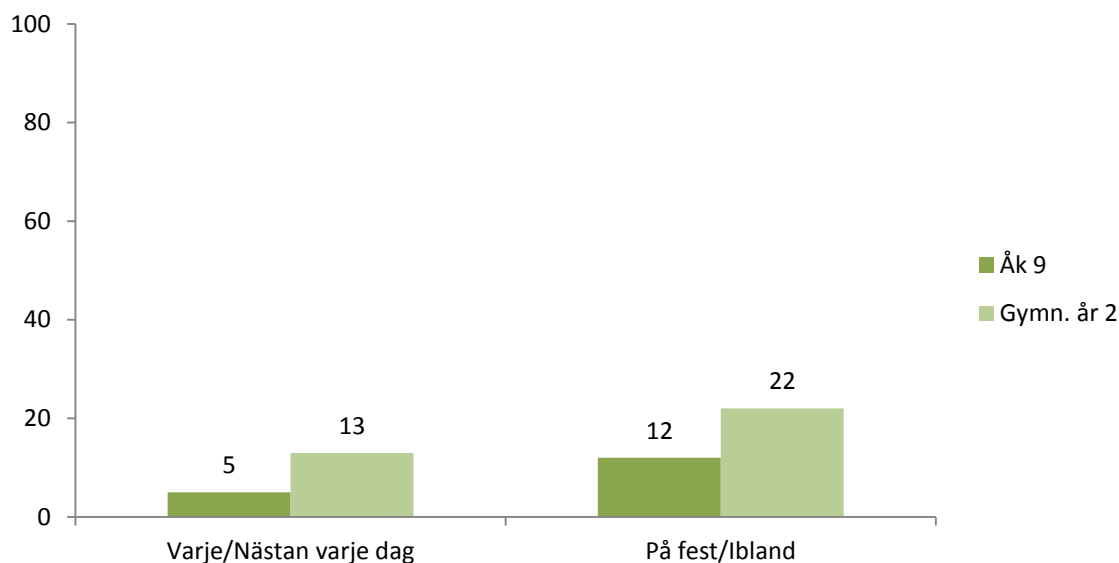
Nedan presenteras resultat från 2012 års undersökning i Åre kommun. Resultaten är indelade i teman/områden utifrån de olika drogvanorna, debut och tillgänglighet samt attityder och riskuppfattning.

4.1 Tobak

4.1.1 Rökning och snusning

Bland elever i årskurs 9 i Åre kommun uppger 18 procent att de röker. Hur ofta man röker ser olika ut och 5 procent uppger att de röker varje/nästan varje dag, vilket är lägre än i länet (8 procent). I gymnasiets år 2 röker 35 procent av eleverna och 13 procent röker varje/nästan varje dag (figur 2).

Frekvens rökning

Figur 2. Andel (i procent) som röker varje/nästan varje dag samt vid fest/ibland. Uppdelat efter årskurs.

I årskurs 9 uppger 14 procent att de snusar och 8 procent snusar varje/nästan varje dag. Motsvarande andelar i gymnasiets år 2 är 22 procent som snusar och 13 procent som snusar varje/nästan varje dag, vilket är lägre än i länet (27 procent respektive 17 procent).

Om man ser till den totala tobakskonsumtionen, d.v.s. de som uppger att de röker och/eller snusar, är andelen 23 procent i årskurs 9 och 43 procent i andra året på gymnasiet.

Vanligaste sättet i länet att få tag på tobak är i årskurs 9 genom kompisar eller ”annan person”. I gymnasiet år 2 uppger eleverna att de antingen köper tobak själva eller att de får tag på tobak genom kompisar.

4.1.2 Vill sluta med tobak

I enkäten ställs även frågan om eleverna vill sluta med tobak och i Åre kommun uppger 39 procent (5 personer) av dem som röker i årskurs 9 att de vill sluta röka samt 54 procent (7 personer) att de vill sluta i framtiden. Motsvarande andelar i andra året på gymnasiet är 27 procent (6 personer) samt 59 procent (13 personer).

Bland eleverna som snusar i årskurs 9 vill 55 procent (6 personer) sluta snusa nu eller i framtiden. I gymnasiets andra år är motsvarande andel 33 procent (5 personer).

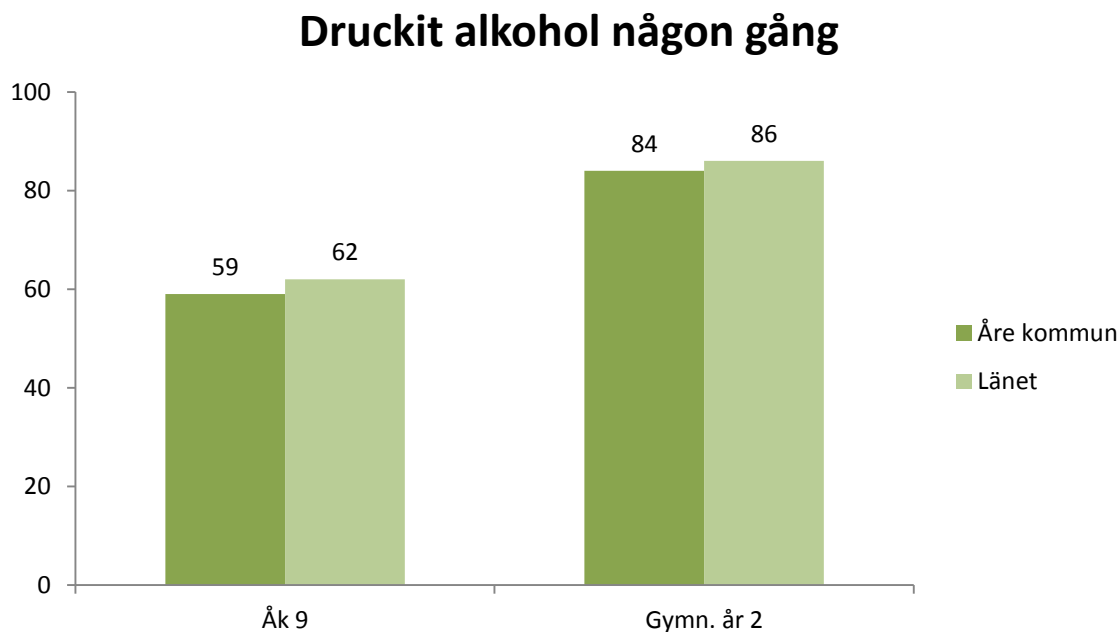
4.1.3 Vattenpipa

Sedan 2009 finns en fråga om vattenpipsrökning med i droganeundersökningen. Bland niondeklassarna i Åre kommun uppger 23 procent att de någon gång har rökt vattenpipa. I andra året på gymnasiet uppger 67 procent av eleverna att de någon gång provat att röka vattenpipa, vilket är den högsta andelen i länet (50 procent i länet totalt).

4.2 Alkohol

4.2.1 Alkoholkonsumenter och alkoholmängd

I årskurs 9 uppger 59 procent (43 personer) av eleverna i Åre kommun att de någon gång har druckit alkohol. Motsvarande andel i andra året på gymnasiet är 84 procent (53 personer). Kommunens resultat ligger under länet i båda årskurserna (figur 3).

Figur 3. Andel (i procent) i Åre kommun samt i länet som druckit alkohol någon gång. Uppdelat efter årskurs.

Det skiljer sig bland eleverna i hur ofta de dricker alkohol och hur mycket de dricker. Den genomsnittliga årliga alkoholkonsumtionen redovisas i tabell C.

	Åk 9	Gymn. år 2
Åre kommun	1,33	4,31
Länet	1,96	4,01

Tabell C. Genomsnittlig årlig alkoholkonsumtion omräknad i antal liter 100 procentig alkohol. Åre kommun samt länet. Uppdelat efter årskurs.

I årskurs 9 uppger 11 procent av eleverna att de minst en gång i månaden under de senaste 12 månaderna druckit så mycket alkohol att de känt sig berusade. Motsvarande andel i gymnasiet år 2 är 56 procent (44 procent i länet).

Vid en fråga i enkäten får eleverna ange hur ofta, under de senaste 12 månaderna, de vid ett och samma tillfälle druckit alkohol motsvarande minst fyra stora burkar starköl/starkcider eller 25 cl sprit eller en helflaska vin eller sex burkar folköl. Syftet med frågan är att mäta intensivkonsumtion av alkohol bland eleverna. I årskurs 9 intensivkonsumerar 11 procent alkohol någon gång i månaden eller oftare och i andra året på gymnasiet är motsvarande andel 41 procent (36 procent i länet).

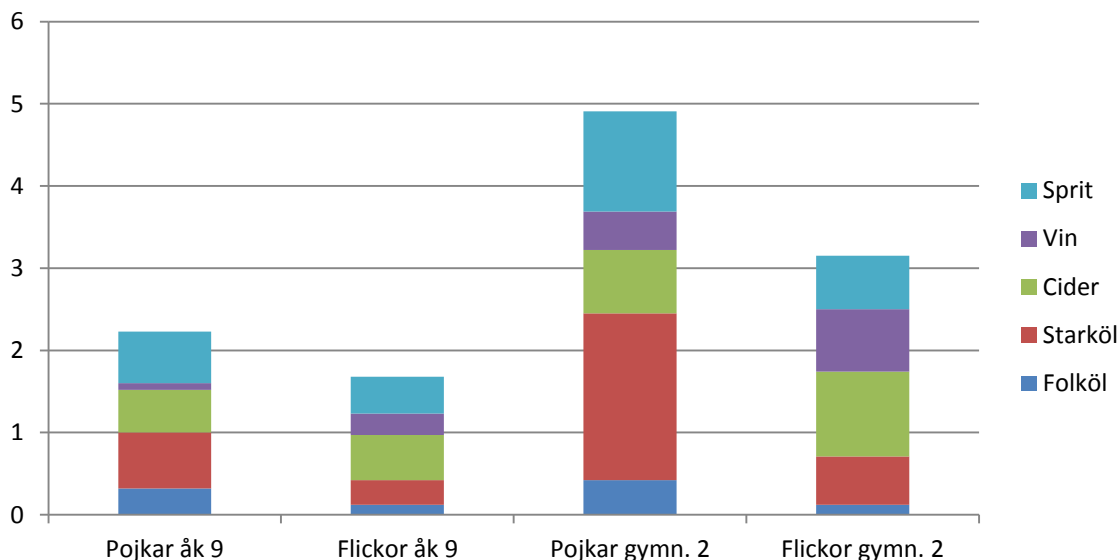
Att vara storkonsument av alkohol definieras genom att man dricker 9 standardglas³ (för flickor) eller 14 standardglas (för pojkar) per vecka eller mer. I gymnasiet år 2 är 11 procent av eleverna, enligt detta mått, storkonsumenter av alkohol. I årskurs 9 är antalet elever som är storkonsumenter av alkohol för litet för att redovisas.

4.2.2 Typ av dryck

Vad gäller vilken typ av alkohol som eleverna i årskurs 9 och gymnasiets årskurs 2 i länet dricker uppger de följande fördelning (figur 4):

³ Ett standardglas innehåller 12 gram alkohol (ex. 4 cl starksprit, 8 cl starkvin, 12–15 cl vin, 33 cl starköl eller 50 cl folköl) (www.can.se)

Typ av dryck

Figur 4. Genomsnittlig årskonsumtion och typ av dryck omräknad i antal liter 100 procentig alkohol. Uppdelat efter årskurs och kön.

Pojkar uppger att de dricker öl och sprit i högre utsträckning än vad flickorna gör, medan flickorna i högre grad rapporterar konsumtion av vin och cider.

I årskurs 9 uppger 7 procent att de druckit hembränt under de senaste 12 månaderna, vilket är betydligt lägre än i länet (16 procent). Motsvarande andel i gymnasiet år 2 är 18 procent (22 procent i länet).

På frågan varifrån alkoholen kom senaste gången eleverna i Åre kommun drack olika typer av alkoholhaltiga drycker uppger flest elever i årskurs 9 att alkoholen kom ifrån Systembolaget följt av att de inte vet varifrån alkoholen kom samt att den kom från affär. Även i gymnasiets år 2 uppger flest elever att alkoholen kom ifrån Systembolaget följt av affär samt restaurang.

4.2.3 Problem i samband med alkohol

I enkäten ställs en fråga som berör elevernas riskbeteende där de får ange om de under de senaste 12 månaderna råkat ut för en rad händelser i samband med att de druckit alkohol. De vanligaste riskerna man utsatt sig eller andra för är:

- råkat i gräl
- tappat pengar eller andra värdesaker
- förstört saker eller kläder
- råkat ut för olycka eller skadats
- fått problem med förhållandet till vänner

I gymnasiet år 2 är även ett av de vanligaste riskbeteendena att ha haft oskyddat sex samt att ha kört moped, bil eller annat motorfordon. På länsnivå kan man se att pojkarna i högre grad uppger att de varit inblandade i våld och olyckor samt brottsrelaterade problem, medan flickorna i större utsträckning rapporterar relationsproblem, sexuella problem och att de tappat eller förstört saker.

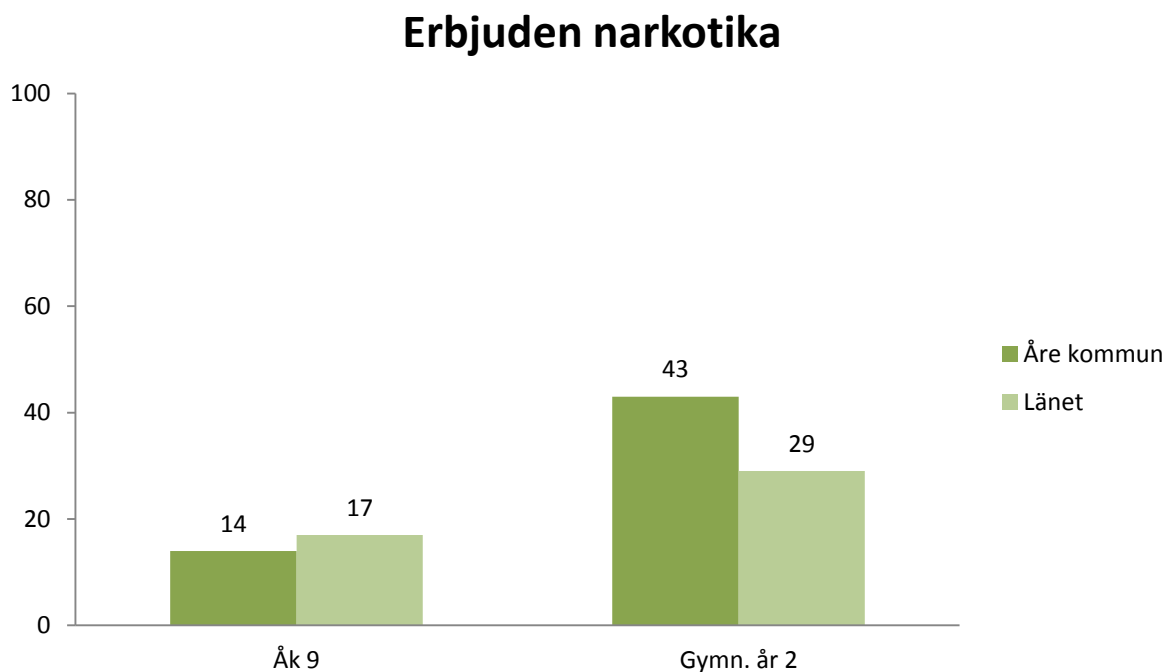
4.2.4 Bjuden hemma

Andelen av eleverna i Åre kommun som uppger att de under senaste året blivit bjuden på alkohol av sina föräldrar/vårdnadshavare är högre bland eleverna i gymnasiet år 2 än i årskurs 9, 46 procent respektive 23 procent.

4.3 Narkotika, dopning och spel

4.3.1 Narkotika

I figuren nedan redovisas andelen som uppger att de någon gång under de senaste 12 månaderna har blivit erbjudna att prova eller köpa narkotika. Andelen i gymnasiet år 2 är högre än i årskurs 9 och även den högsta i länet.

Figur 5. Andel (i procent) i Åre kommun samt i länet som blivit erbjuden att prova eller köpa narkotika de senaste 12 mån. Uppdelat efter årskurs.

I årskurs 9 uppger 14 procent (10 personer) att de någon gång under de senaste 12 månaderna har blivit erbjudna att prova eller köpa narkotika. Motsvarande siffra i gymnasiet år 2 är 43 procent (27 personer), vilket är den högsta andelen i länet.

Andelen elever i Åre kommun som uppger att de någon gång har använt narkotika är 18 procent (11 personer) i gymnasiets år 2, vilket är högre än andelen i länet (15 procent). Andelen i årskurs 9 understiger fem individer och kan därför inte redovisas.

Bland dem som någon gång provat narkotika är den vanligaste typen av narkotika hasch och marijuana. Vanligaste sättet att få tag på narkotika är för elever i gymnasiets andra år genom en bekant följt av genom kompis eller pojk-/flickvän.

Andelen i gymnasiets år 2 som uppger att de någon gång använt så kallade nättdroger/designerdroger/RC-droger/nya syntetiska droger är 8 procent (5 personer), vilket är högre än i länet (6 procent). I årskurs 9 understiger antalet fem individer och kan därför inte redovisas.

4.3.2 Dopning, sniffning/boffning och spel

I länet uppger totalt 16 personer (i de båda årskurserna tillsammans) att de någon gång använt dopning i form av anabola steroider (AAS).

I Åre kommun uppger 11 procent av eleverna i årskurs 9 att de någon gång har sniffat/boffat. I andra året på gymnasiet är andelen 10 procent.

I årskurs 9 uppger 34 procent (23 procent i länet) och i gymnasiets år 2 uppger 25 procent att de någon gång spelat om pengar.

4.4 Debutålder och tillgänglighet

4.4.1 Debutålder

Vanligaste åldern att debutera med de olika droger som undersökningen omfattar är vid 14-15 års ålder. Debutåldern för att röka cigaretter är något lägre än för övriga droger (13-14 år) och debutåldern för berusning samt för att prova marijuana eller hasch är något högre (15-17 år).

I diagrammet nedan redovisas andelar över de elever som debuterat med cigaretter, snus eller berusat sig vid 13 års ålder eller yngre (figur 6).

Debut vid 13 år eller yngre

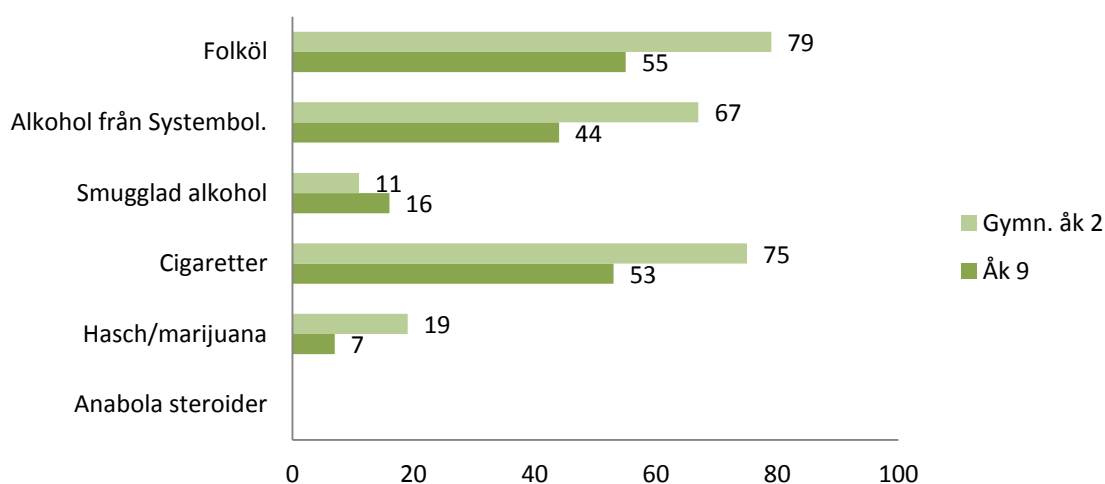
Figur 6. Andel (i procent) som uppger att de debuterat vid 13 år eller yngre. Uppdelat efter årskurs.

Andelen som berusat sig vid 13 år eller yngre är bland de lägsta i länet och detta gäller båda årskurserna.

4.4.2 Tillgänglighet

I Åre kommun kan en stor del av eleverna, i både årskurs 9 och gymnasiet år 2 få tag på olika typer av droger inom 24 timmar. Tillgängligheten är större för elever i gymnasiet, förutom vad gäller smugglad alkohol (figur 7). Andelen i år 2 på gymnasiet som kan få tag på hasch/marijuana är något högre än i länet. Antalet elever som kan få tag på anabola steroider är lägre än fem personer i respektive årskurs och redovisas därför inte.

Tillgänglighet inom 24 timmar

Figur 7. Andel (i procent) som kan få tag på olika typer av droger inom 24 timmar. Uppdelat efter årskurs.

4.5 Riskuppfattning/Attityder

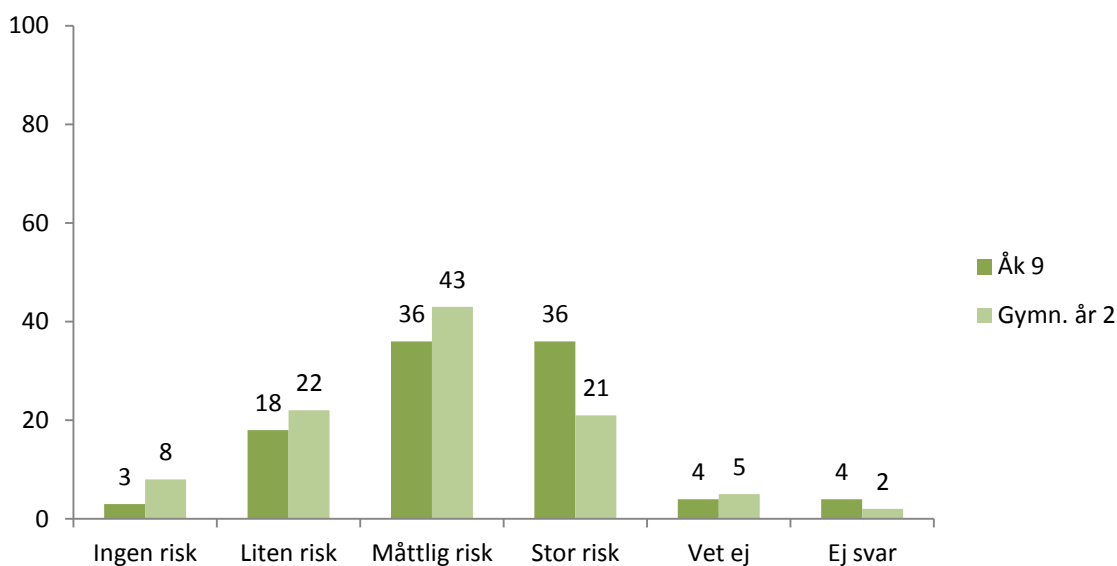
4.5.1 Elevernas riskuppfattning

I enkäten ställs frågor om elevernas riskuppfattning där de får ange hur stor risk de tror att det är att människor skadar sig själva, fysiskt eller på annat sätt, om de använder olika typer av droger i en viss utsträckning.

Vad gäller risken att skada sig själv om de röker **tio cigaretter eller mer per dag** uppger 12 procent av elever i årskurs 9 alternativet 'ingen risk'/'liten risk', vilket är den lägsta andelen i länet. 58 procent uppger att de tror att det är 'stor risk'. I år 2 på gymnasiet uppger 16 procent av eleverna alternativet 'ingen risk'/'liten risk' och 48 procent uppskattar risken som stor.

Vad gäller elevernas uppfattning om hur stor risk det är att skada sig själv om de **snusar 3 dosor (ca 100 "prillor") per vecka** skattar eleverna i årskurs 9 i Åre kommun risken som högre än vad eleverna i kommunens år 2 på gymnasiet gör (figur 8).

Riskuppfattning snus

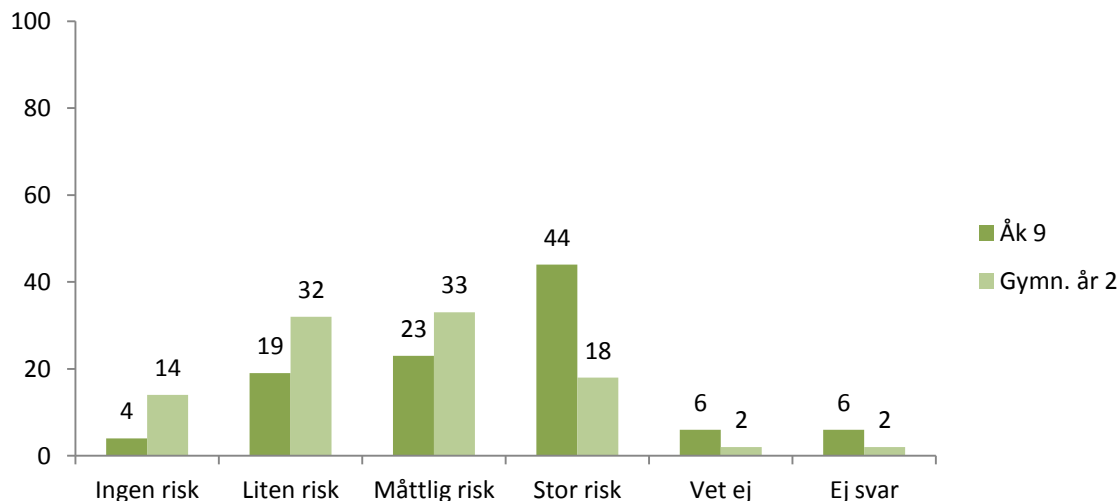
Figur 8. Andelar (i procent) för respektive svarsalternativ. Uppdelat efter årskurs.

Även vid hur stor risk eleverna tror det är att skada sig själv om de **berusar sig på alkohol varje helg** finns skillnader mellan årskurserna där eleverna i årskurs 9 skattar risken högre än vad eleverna i andra året på gymnasiet gör. Andelarna som uppger alternativet 'stor risk' är i årskurs 9 52 procent (högst i länet) och i år 2 gymnasiet 46 procent.

Vad gäller risken att skada sig själv om de **provar marijuana eller hasch 1-2 gånger** uppger elever i årskurs 9 i Åre kommun i störst utsträckning i länet alternativet 'stor risk', 44 procent (33 procent i länet). I gymnasiets andra år är resultatet ett annat, där eleverna i Åre uppger den lägsta andelen i länet på alternativet 'stor risk', 18 procent (29 procent i länet) (figur 9).

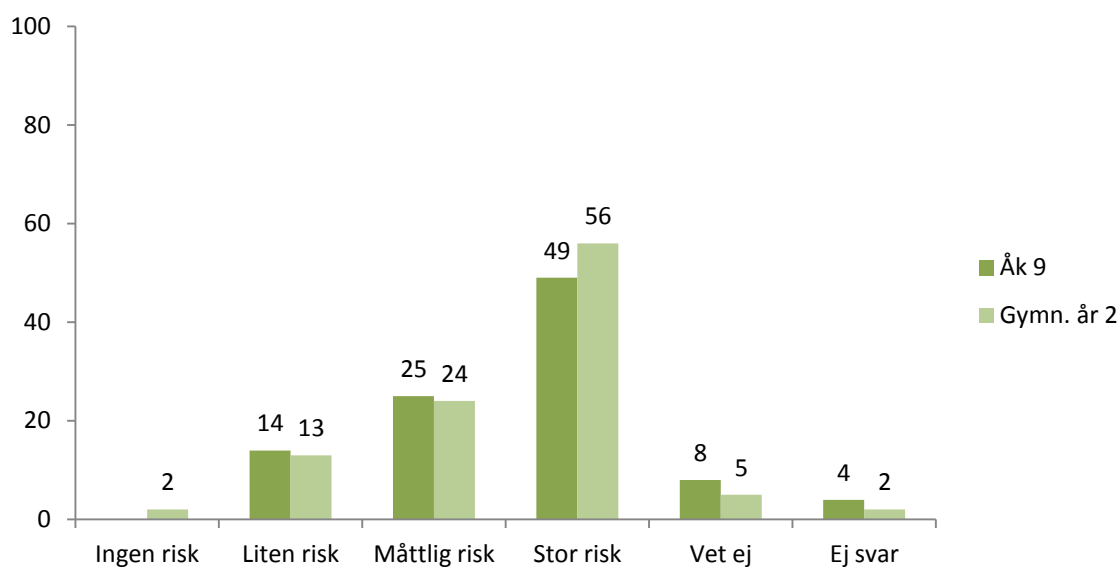
Riskuppfattning prova marijuana/hasch 1-2 ggr

Figur 9. Andelar (i procent) för respektive svarsalternativ. Uppdelat efter årskurs.

Liksom i länet i stort skattar eleverna i årskurs 9 i Åre kommun risken att skada sig själv om de **provar heroin 1-2 ggr** lägre än vad eleverna i andra året på gymnasiet i samma kommun gör (figur 10), men andelen som anger alternativet 'vet ej' är högre i årskurs 9 än i gymnasiets år 2.

Riskuppfattning prova heroin 1-2 ggr

Figur 10. Andelar (i procent) för respektive svarsalternativ. Uppdelat efter årskurs.

Vad gäller hur stor risk eleverna tror att det är att skada sig själva om de **provar att sniffa/boffa 1-2 gånger** uppger en lägre andel i årskurs 9 än i gymnasiets andra år alternativet '*ingen risk*', 4 procent respektive 10 procent. Även vad gäller alternativet '*stor risk*' rapporterar eleverna i årskurs 9 en högre riskuppfattning än eleverna i gymnasiets år 2, 38 procent respektive 25 procent.

Genomgående i båda årskurserna i Åre kommun uppger en lägre andel än i länet totalt alternativet '*vet ej*' när det gäller risken med de olika drogerna, förutom vid sniffning/boffning.

4.5.2 Elevernas uppfattning om föräldrar/vårdnadshavares attityder

I enkäten får eleverna även besvara en rad påståenden om sina föräldrar/vårdnadshavares attityd till att eleven brukar olika typer av droger. För påståendet att det för föräldrarna/vårdnadshavarna är **okej om jag röker cigaretter** uppger majoriteten av eleverna, 85 procent i årskurs 9 och 81 procent i gymnasiets andra år (71 procent i länet), att påståendet '*stämmer mycket dåligt*'.

Vad gäller om det för föräldrar/vårdnadshavare är **okej om jag snusar** uppger 92 procent av eleverna, i båda årskurserna, att påståendet stämmer '*ganska dåligt*'/'*mycket dåligt*'. Andelen som uppger att påståendet stämmer '*ganska bra*'/'*mycket bra*' är i årskurs 9 samma som i länet, 7 procent, medan motsvarande andel i gymnasiets andra år är lägre i Åre kommun än i länet, 6 procent mot länets 16 procent.

Vid påståendet om det för mina föräldrar/vårdnadshavare är **okej om jag dricker alkohol** uppger 58 procent i årskurs 9 att påståendet '*stämmer mycket dåligt*'. Motsvarande andel i år 2 på gymnasiet är 29 procent (19 procent i länet) och andelen som uppger att påståendet '*stämmer mycket bra*' är 13 procent (18 procent i länet). Liknande skillnad mellan årskurserna ses även vad gäller om det för mina föräldrar/vårdnadshavare är **okej om jag dricker mig berusad**, där 82 procent av eleverna i årskurs 9 anger att påståendet '*stämmer mycket dåligt*' och motsvarande andel i gymnasiets år 2 är 46 procent. I båda årskurserna skattar eleverna i Åre kommun föräldrars/vårdnadshavares attityd till berusning som mindre tillåtande än vad elever i länet i stort gör.

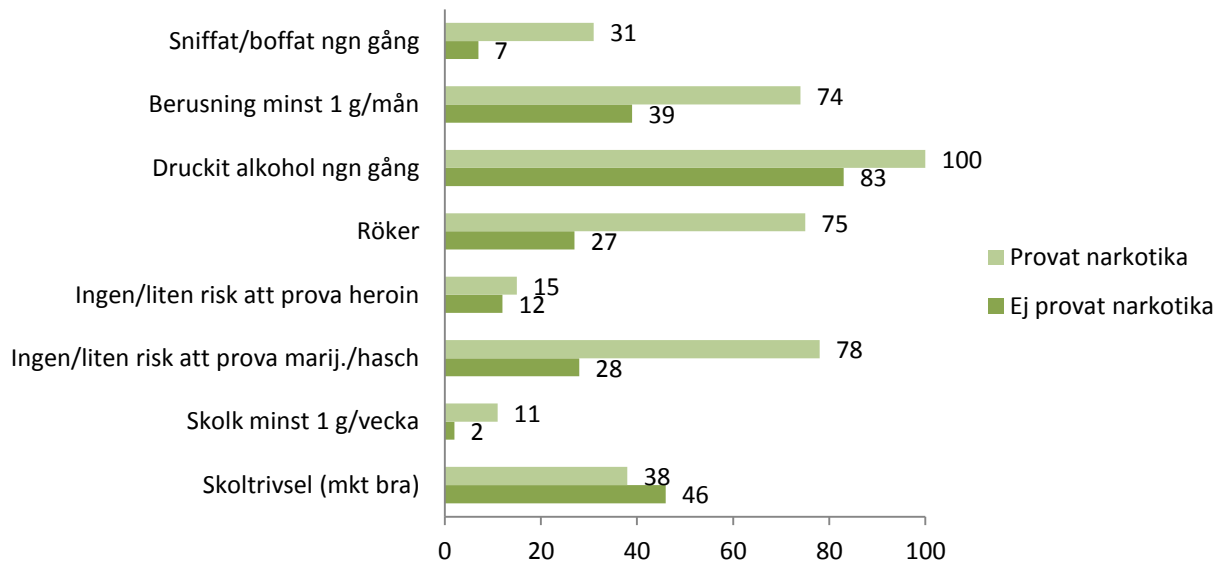
Mest restriktiv inställning skattar eleverna att föräldrar/vårdnadshavare har när det gäller om det är **okej om jag röker hasch/marijuana**. Där uppger 99 procent i årskurs 9 och 97 procent i andra året på gymnasiet att påståendet '*stämmer mycket dåligt*'.

4.6 Sambandsanalyser mellan olika droger – i länet

Det finns samband mellan olika drogvanor och enligt Statens folkhälsoinstitut finns det i deras befolkningsstatistik tydliga samband mellan t.ex. riskbruk av alkohol, cannabisanvändning, tobaksbruk och riskabla spelvanor (www.fhi.se). Detta betyder att det ofta är samma grupper som har flera olika beroendeframkallande levnadsvanor.

Liknande samband mellan olika drogvanor syns även i Jämtlands län i denna enkätundersökning. Exempel på detta är att bland de elever i år 2 på gymnasiet som uppger att de någon gång har provat narkotika också återfinns en högre andel av en rad andra faktorer/beteenden än bland de elever i samma årskurs som inte provat narkotika (figur 11).

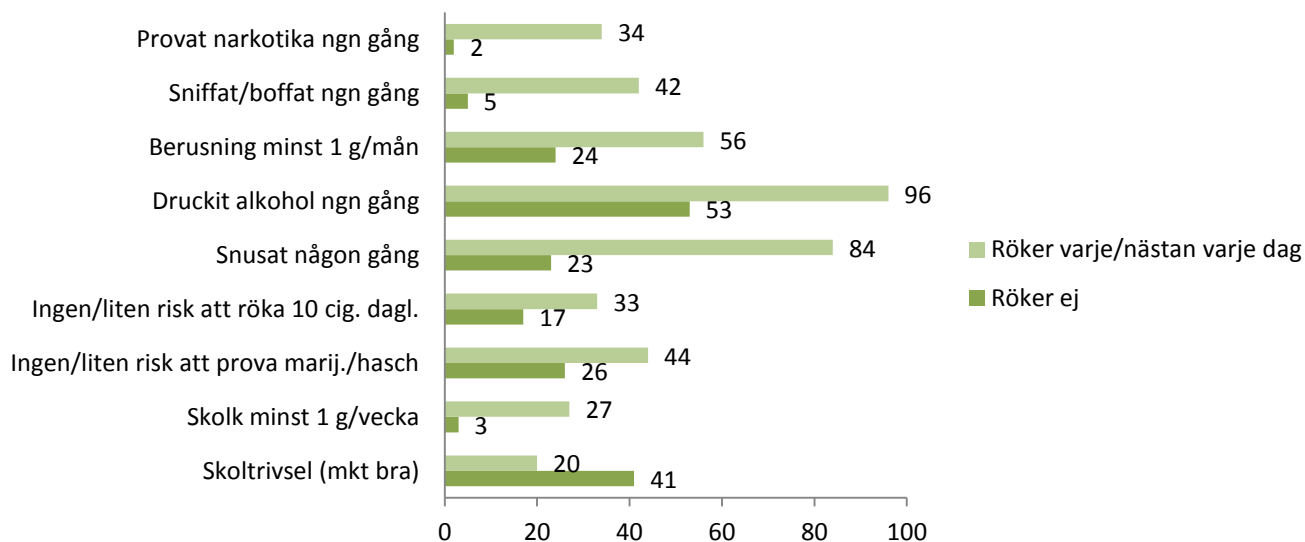
Provat narkotika

Figur 11. Skillnader i beteende/riskuppfattning/upplevelse mellan de elever i gymnasiet år 2 som har använt respektive inte använt narkotika någon gång. Andel i procent.

Även bland de elever i årskurs 9 som uppger att de röker varje dag/nästan varje dag återfinns en högre andel av en rad andra faktorer/beteenden än bland de elever i samma årskurs som inte röker (figur 12).

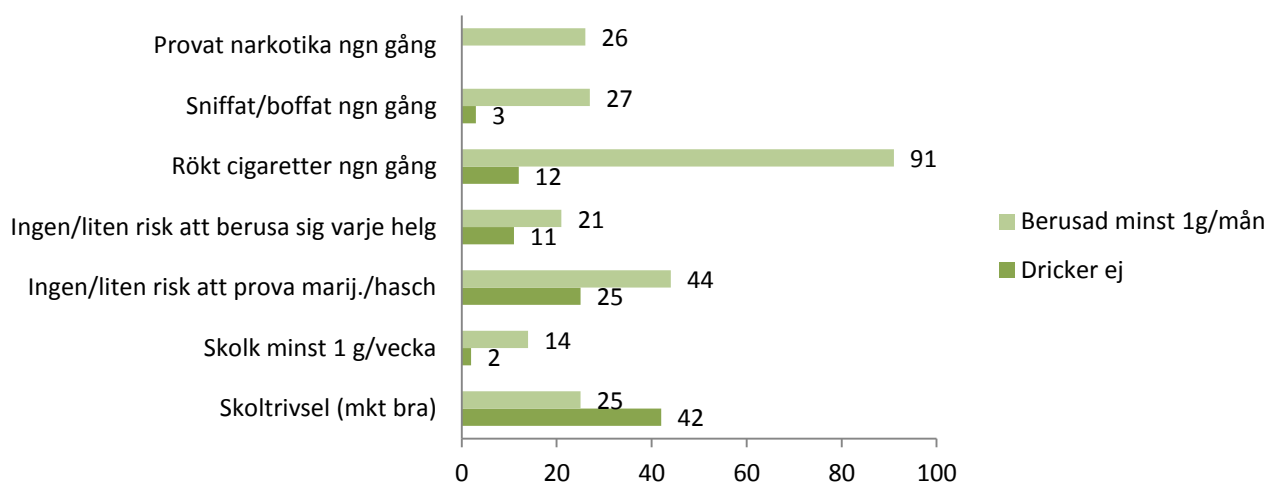
Röker varje/nästan varje dag

Figur 12. Skillnader i beteende/riskuppfattning/upplevelse mellan de elever i årskurs 9 som röker varje/nästan varje dag och de elever som inte röker. Andel i procent.

Samma mönster ses även när de elever i årskurs 9 i länet som uppger att de berusar sig på alkohol minst en gång i månaden sätts i jämförelse med eleverna som inte dricker alkohol (figur 13). Andelen som provat narkotika någon gång bland de elever som inte dricker alkohol understiger 1 procent och redovisas därmed inte.

Berusad minst 1 g/mån

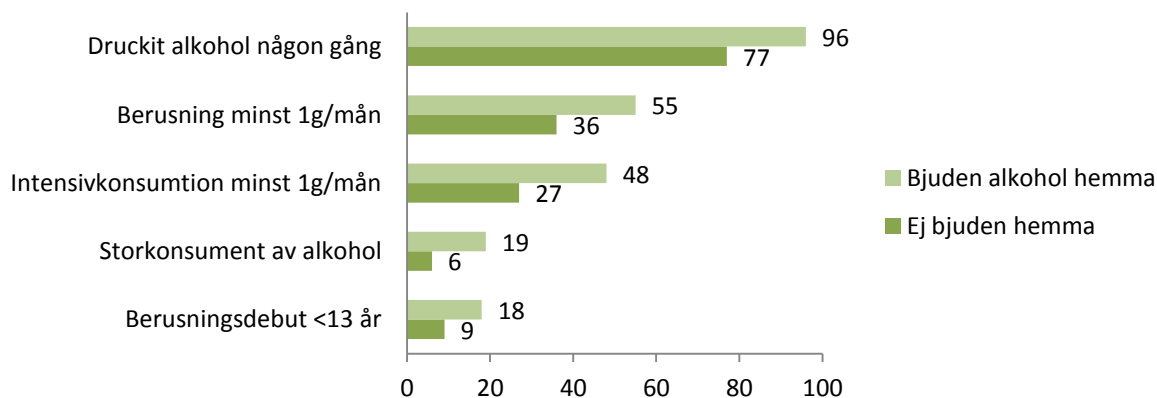

Figur 13. Skillnader i beteende/ riskuppfattning/ upplevelse mellan de elever i årskurs 9 som berusar sig minst 1 gång/mån och de elever i samma årskurs som inte dricker alkohol. Andel i procent.

Även de elever i gymnasiets år 2 som uppger berusningsdebut vid 13 års ålder eller yngre uppger i större utsträckning att de intensivkonsumerar alkohol, är storkonsumenter samt berusningsdricker än de elever i samma årskurs som debuterat senare.

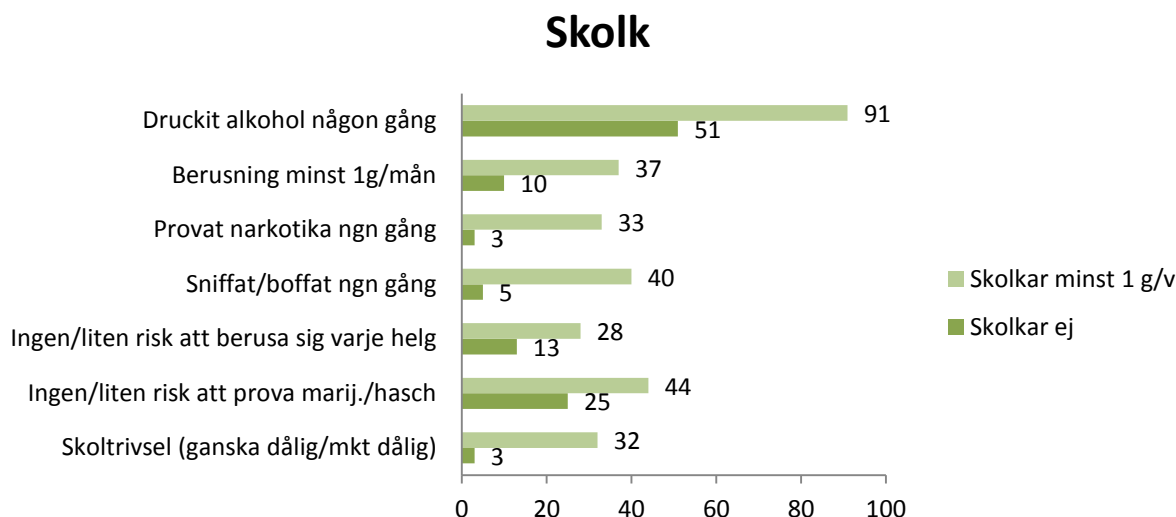
I enkätundersökningen syns även samband mellan droganvändande och förhållanden i hemmet. Till exempel uppger en högre andel av eleverna (i båda årskurserna) att de röker eller att de snusar om de också har någon i hemmet som använder tobak. Även vad gäller att bli bjuden på alkohol hemma visar samband med en högre alkoholkonsumtion (figur 14).

Bjuden alkohol hemma

Figur 14. Skillnader i alkoholkonsumtion mellan de elever i år 2 gymnasiet som blivit bjudna på alkohol hemma senaste 12 månaderna och de elever i samma årskurs som inte har blivit bjudna. Andel i procent.

En annan faktor som visar sig ha samband med de olika droger som enkätundersökningen berör är skolk, där de elever (i båda årskurserna) som skolkar i hög utsträckning också uppger användande av droger i högre grad än de elever som inte skolkar (figur 15).

Figur 15. Skillnader i beteende/riskuppfattning/upplevelse mellan de elever i årskurs 9 som skolkar minst 1 gång/vecka och de elever i samma årskurs som aldrig skolkar. Andel i procent.

5 DISKUSSION MED BEHOVSANALYS

Resultatet av enkätundersökningen 'Skolelevers drogvanor 2012' i Åre kommun visar att de droger som undersökningen innefattar även används, finns tillgängliga samt utgör ett problem i kommunen. Resultaten kan därmed utgöra ett nuläge och ligga till grund för prioriteringar och beslut samt verksamhetsplanering inom ANDT-området. Vilka områden bör ligga i fokus? Vad vill vi uppnå?

Förebyggande arbete inom ANDT handlar i stor utsträckning om att förhindra att barn och unga kommer i kontakt med droger överhuvudtaget, men även att skjuta upp debut samt minska bruk och missbruk bland dem som redan kommit i kontakt med droger (Statens folkhälsoinstitut, 2008). Universella eller generella insatser riktas till alla och kan exempelvis handla om tillgänglighetsbegränsning, breda informationskampanjer, information till olika målgrupper såsom elever, föräldrar och lärare. Selektiva insatser riktar sig däremot till en mer definierad riskgrupp och indikerade insatser syftar till att förhindra att problemen för de unga som redan använder droger blir större. Många gånger krävs en kombination av dessa insatser och i samverkan mellan flera olika aktörer i samhället.

Nedan följer den analys av resultatet som framkommit under den länsgemensamma processen kring drogvanundersökningen.

5.1 Tobak

I årskurs 9 röker 5 procent av eleverna varje/nästan varje dag, vilket är en lägre andel än i länet. I gymnasiet år 2 återfinns däremot den högsta andelen i länet, där 13 procent uppger att de röker

varje eller nästan varje dag. Snusning är även det mer utbredd i år 2 på gymnasiet, men andelen som snusar varje/nästan varje dag är lägre än i länet. Cigaretter är det som eleverna uppger att de lättast kan få tag på inom 24 timmar och debutåldern för att röka cigaretter är också något lägre än för övriga droger, vilket motiverar tidiga insatser mot tobaksbruk.

Något som särskilt bör belysas är bruket av vattenpipa där knappt en av fyra elever i årskurs 9 och mer än två tredjedelar av eleverna i gymnasiet år 2 uppger att de någon gång provat. Intresset för vattenpipa har ökat i Sverige de senaste åren och särskilt bland ungdomar (Lundin, 2006). Antaganden har förekommit om att vattenpiporökningen är mindre skadlig än vanlig piprökning, då det funnits uppfattningar om att tobaken är nikotinfri och att röken renas genom vattnet. Efter en kartläggning genomförd av Världshälsoorganisationen (WHO) framkom dock att tobaksröken från en vattenpipa innehåller en rad ohälsosamma ämnen, förutom nikotin (Världshälsoorganisationen, 2005). Dessutom uppskattas en session med vattenpipa vara under en längre tid och en vattenpipsession beräknas motsvara att en cigarettörökare röker 100 cigaretter. Är dessa risker kända bland eleverna i länet eller ser man vattenpipan som en exotisk "kul grej"? Känner elevernas föräldrar till riskerna? Troligtvis behövs en kunskapsökning kring vattenpiporökning riktad till flera målgrupper.

Något som kan lyftas fram som en möjlighet är den andel elever som faktiskt vill sluta med tobak. Omräknat till antal elever så vill 31 personer sluta röka och 11 personer sluta snusa, nu eller i framtiden. Vad finns det för stöd och resurser till dessa elever? Vilken kapacitet har t.ex. elevhälsan att bemöta detta?

5.2 Alkohol

Majoriteten av eleverna, i båda årskurserna, har någon gång druckit alkohol, vilket är oroväckande. Skillnad syns tydligt mellan de båda årskurserna, där eleverna i årskurs 9 i Åre kommun uppger den lägsta andelen i länet vad gäller att någon gång ha druckit alkohol och även uppger den näst lägsta genomsnittliga årskonsumtionen i länet. I gymnasiet år 2 i Åre återfinns däremot den högsta årskonsumtionen i länet och både berusningsdrickande och intensivkonsumtion är högre bland eleverna i Åre kommun än i länet. I år 2 på gymnasiet uppger mer än hälften av eleverna att de berusar sig på alkohol minst en gång i månaden och 41 procent att de intensivkonsumerar någon gång i månaden eller oftare. Studier visar att unga vuxna ofta konsumerar större mängder alkohol vid ett och samma tillfälle än andra åldersgrupper (Socialstyrelsen, 2011). Hög alkoholkonsumtion ökar bland annat risken för psykosociala problem samt risken för olycksfallsskador. Även i denna undersökning i Åre kommun uppger eleverna att de har råkat ut för olyckor och skadat sig samt fått problem i relationer i samband med alkoholpåverkan.

Vanligaste debutålder för att ha druckit minst ett glas alkohol och för berusning är 14-15 år. En amerikansk studie visar att det är fyra gånger större risk att bli alkoholberoende för en individ som börjar dricka alkohol vid 14 års ålder än för en individ som börjar vid 20 års ålder. (Hingison, Heeren, & Winter, 2006). Alkohol är skadligt för hjärnan, oavsett ålder, men eftersom hjärnan fortsätter att utvecklas ända upp till 25-årsåldern är ungas hjärnor ännu ömtåligare (www.fhi.se). Oroande i denna undersökning är därmed att de elever i år 2 på gymnasiet i länet som uppger berusningsdebut vid 13 års ålder eller yngre även intensivkonsumerar alkohol, är storkonsumenter samt berusningsdricker i högre utsträckning än de elever som debuterat senare.

Även i ANDT-strategin betonas vikten av att skjuta upp alkoholdebuten (www.andt-strategin.info).

Tillgängligheten av alkohol är ungefär densamma som för cigaretter och omkring hälften av eleverna i årskurs 9 och kring 70 procent i gymnasiet år 2 uppger att de kan få tag på alkohol från Systembolaget eller från affär (folköl) inom 24 timmar. En typ av tillgänglighet till alkohol som bör belysas är att bli bjuden hemma, vilket knappt en av fyra elever i årskurs 9 och knappt hälften av eleverna i år 2 på gymnasiet uppger att de har blivit. Detta är allvarligt då forskning, bland annat en svensk avhandling, visar att föräldrar som bjuder på alkohol hemma är en riskfaktor för intensivkonsumtion av alkohol bland flickor (Danielsson, 2011). Även i denna undersökning i Jämtlands län finns samband, där de elever som uppger att de blivit bjudna hemma i större utsträckning berusar sig, intensivkonsumerar och är storkonsumenter än de elever som inte har blivit bjudna hemma.

5.3 Narkotika, sniffning/boffning och spel

I ANDT-strategin uttrycks i det övergripande målet en nolltolerans mot narkotika. (Regeringen, 2011). Resultaten från denna drogvaneeundersökning visar dock att narkotika förekommer även i Åre kommun, främst i gymnasiet år 2 där andelen som någon gång använt narkotika är högre i kommunen än i länet. Vanligaste typen av narkotika är cannabis (hasch och marijuana), men även så kallade nätdroger som t.ex. spice förekommer bland eleverna. Angående nätdroger är ett stort problem att nya preparat dyker upp på marknaden och alla har ännu inte hunnit bli olagliga. Kanske får många elever därför uppfattningen att dessa droger inte är särskilt farliga?

Media har haft stort fokus på narkotika och bilden som framställs är att det sker en ökning i länet. Då denna rapport redovisar ett nuläge och inte gör jämförelser med tidigare studier är det inte möjligt att uttrycka sig angående eventuell ökning eller minskning av narkotika i Åre kommun. Men oavsett detta behöver vi ställa oss frågan om det är acceptabelt att 11 elever i gymnasiet andra år har använt narkotika? Onekligen finns narkotikan tillgänglig i kommunen då 14 procent i årskurs 9 och så många som 43 procent av eleverna i år 2 på gymnasiet uppger att de blivit erbjudna att prova eller köpa narkotika. Av niondeklassarna kan 7 procent också få tag på hasch/marijuana inom 24 timmar. Motsvarande andel i gymnasiet år 2 är 19 procent. Tillgängligheten till narkotika är lägre än för cigaretter och alkohol och debutåldern är också högre för narkotika än för övriga droger.

I respektive årskurs uppger cirka en tiondel av eleverna att de någon gång har sniffat/boffat. Riskuppfattningen är låg då endast 25 procent i gymnasiet år 2 uppskattar risken som stor att skada sig själv om de provar att sniffa/boffa 1-2 gånger. Samtidigt uppger även en dryg tiondel av eleverna, i båda årskurserna, alternativet *'vet ej'*, vilket tyder på en okunskap om riskerna med sniffning/boffning. Sniffningspreparat i form av lösningsmedel och gaser har liknande effekt på kroppen som alkohol med minskad muskelkontroll och förlängd reaktionstid (www.can.se). Sniffning/boffning påverkar också den psykiska kontrollen och hörsel- och synhallucinationer förekommer. Långtidseffekter kan även vara hjärnsador och skador på lever och njurar.

I årskurs 9 har en av tre elever och i andra året på gymnasiet har en av fyra elever någon gång spelat om pengar. Överdrivet spelande är ett folkhälsoproblem som drabbar drygt 165 000 personer i Sverige och beroendet kan påverka både ekonomi och relationer (www.fhi.se). Hur

stor är egentligen kunskapen i samhället om riskerna med att spela och att det handlar om ett beroende?

5.4 Attityder

Påverkan på attityder är ett prioriterat arbetssätt inom 'Mobilisering mot droger' och den länsgemensamma analysen av resultaten har visat särskilt behov av att belysa riskuppfattning och attityder bland både elever och föräldrar/vårdnadshavare.

Riskuppfattningen bland eleverna skiljer sig genomgående mellan årskurserna, där eleverna i årskurs 9 skattar riskerna med de olika drogerna betydligt högre än vad eleverna i gymnasiet år 2 gör. I årskurs 9 i Åre kommun återfinns de högsta andelarna i länet av elever som uppger alternativet '*stor risk*' vad gäller snus, berusning samt hasch/marijuana. Också vad gäller föräldrars/vårdnadshavares attityd till de olika drogerna uppger en hög andel av eleverna i årskurs 9 en restriktiv hållning. I år 2 på gymnasiet är situationen den motsatta, där låga andelar av eleverna uppskattar risken med de olika drogerna som stor. Detta gäller särskilt risken med hasch/marijuana, där endast 18 procent uppger alternativet '*stor risk*', samt risken med snus där endast 21 procent skattar risken som stor. Däremot uppger eleverna i gymnasiet år 2, liksom eleverna i årskurs 9, en restriktiv attityd mot droger hos föräldrar/vårdnadshavare.

Dock visar resultaten att relativt höga andelar av eleverna har bjudits på alkohol hemma, vilket också säger något om föräldrars/vårdnadshavares inställning. En Sifo-mätning som Statens folkhälsoinstitut lät göra under våren 2012 visar att 90 procent av de tillfrågade tonårsföräldrarna tycker att det vore bra att ha överenskommelser med andra föräldrar kring gemensamma förhållningssätt till alkohol (www.fhi.se). Sådana överenskommelser kanske skulle kunna stärka tonårsföräldrar att vara mindre tillåtande vad gäller alkohol.

Eleverna i båda årskurserna skattar risken lägre med att prova marijuana/hasch 1-2 gånger än risken att berusa sig varje helg. Alkohol är också en drog, men som är tillåten i vårt samhälle, medan cannabis är olagligt att köpa/sälja, använda eller i överhuvudtaget inneha. Användning av cannabis kan ge en rad skadeverkningar i kroppen, bland annat skador i andningsorganen, nedstämdhet och depression (www.can.se). Andra följder är försämring i ett flertal tankefunktioner som rör minne, koncentration samt analys- och planeringsförmåga. Detta kan för ungdomar ge störningar i den psykiska mognaden och försämma förmågan för individen att utnyttja sin intellektuella kapacitet. Att cannabis skulle vara en inkörsport till andra illegala droger är omdebatterat, men studier visar att det finns ett samband mellan cannabisanvändning och andra droger (Statens folkhälsoinstitut, 2009). Även om kanske inte själva användandet i sig är orsak till bruk av tyngre droger, utan även att cannabisanvändningen ger sociala kontakter där andra droger kan förekomma.

Vad gäller elevernas uppfattning om föräldrars/vårdnadshavares attityd uppger eleverna mest restriktiv inställning till hasch/marijuana. I årskurs 9 uppger 99 procent och i år 2 på gymnasiet 97 procent att det absolut inte är okej att eleven röker hasch/marijuana. Detta tyder på att föräldrar/vårdnadshavare ser mer allvarligt på narkotika än på tobak och alkohol. Däremot finns fastställda samband mellan de olika drogerna. Majoriteten av dem som prövar narkotika första gången är berusade, så om ungdomarna inte dricker alkohol minskar också risken för att de prövar narkotika (www.fhi.se). Det är dock svårt att veta vad som är hönan och ägget, d.v.s. vad som orsakar det ena eller andra, då det förmodligen finns flera orsaker som ligger till grund. Även

i denna enkätundersökning syns samband där de elever i länet som uppger att de någon gång har provat narkotika också röker, har sniffat/boffat samt berusar sig på alkohol i större utsträckning än de elever som inte provat narkotika.

5.5 Samband

I denna enkätundersökning syns i resultaten på länsnivå samband mellan de flesta droger. Dessa samband tyder på att det ofta är samma riskgrupper för flera av dessa beroendeskapande levnadsvanor (www.fhi.se). Därmed borde även vissa risk- och skyddsfaktorer vara gemensamma, vilket talar för ett sammantaget grepp med förebyggande och hälsofrämjande arbete inom ANDT-området.

En sådan riskfaktor som visar samband med de flesta droger i denna undersökning är skolk, där de elever som skolkar minst en gång i veckan i högre grad uppger att de dricker sig berusade, har provat narkotika, har sniffat/boffat samt har lägre trivsel i skolan än de elever som inte skolkar. Det är ofta känt vilka elever som skolkar och denna begränsade målgrupp kan därmed vara relativt lätt att identifiera för riktade insatser.

5.6 Särskilt angelägna områden

Utifrån ovanstående diskussion vill vi lyfta följande områden som särskilt viktiga för det fortsatta drogförebyggande arbetet i Åre kommun:

- ökad kunskap om vattenpipsrökning och dess skadeverkningar
- minskad tillgänglighet, särskilt vad gäller alkohol och narkotika
- minskat bruk av alkohol och narkotika i gymnasiet
- attityder till droger
- information om risker och samband mellan droger till föräldrar/vårdnadshavare
- ökat stöd i föräldrarollen

6 REFERENSER

Danielsson, A. -K. (1 2011). Alkoholbruk i ungdomsåren: Implikationer för prevention. *Socialmedicinsk tidskrift*, s. 91.

Hingison, R., Heeren, T., & Winter, R. M. (160 2006). Age at Drinking Onset and Alcohol Dependence. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, ss. 739-746.

Lundin, N. (2006). Vattenpipa lika skadlig som annan rökning. *Läkartidningen*.

Mobilisering mot droger . (2013). Tillsammans gör vi skillnad! Jämtlands län mobiliserar för ökad trygghet. Programförklaring 2013.

Regeringen. (2011). Prop. 2010/11:47 En samlad strategi för alkohol-, narkotika-, dopning- och tobakspolitiken.

Socialstyrelsen. (2011). *Nationella riktlinjer för sjukdomsförebyggande metoder. Tobaksbruk, riskbruk av alkohol, otillräcklig fysisk aktivitet och ohälsosamma matvanor - stöd för styrning och ledning*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Statens folkhälsoinstitut. (2008). Narkotikan i Sverige - Metoder för förebyggande arbete. En kunskapsöversikt. R2008:23. Östersund.

Statens folkhälsoinstitut. (2009). *Skador av hasch och marijuana*. Östersund: Statens folkhälsoinstitut.

www.andt-strategin.info. (u.d.). Hämtat från <http://www.andt-strategin.info/propositionen.html> den 04 03 2013

www.can.se. (u.d.). Hämtat från <http://www.can.se/sv/Drogfakta/Fragor-och-Svar/Alkohol/#0> den 01 03 2013

www.can.se. (u.d.). Hämtat från <http://www.can.se/sv/Drogfakta/Sniffning/> den 05 03 2013

www.can.se. (u.d.). Hämtat från <http://www.can.se/sv/Drogfakta/Cannabis-hasch-och-marijuana/> den 01 03 2013

www.fhi.se. (u.d.). Hämtat från <http://www.fhi.se/Vart-uppdrag/Alkohol-narkotika-dopning-tobak-och-spel/Samband-ANTS/> den 01 03 2013

www.fhi.se. (u.d.). Hämtat från <http://www.fhi.se/Handbocker/Tonarsparloren/Fakta/Varfor-ar-alkohol-farligt-for-unga/> den 04 03 2013

www.fhi.se. (u.d.). Hämtat från <http://www.fhi.se/Vart-uppdrag/Alkohol-narkotika-dopning-tobak-och-spel/Spel/> den 04 03 2013

www.fhi.se. (u.d.). Hämtat från <http://www.fhi.se/Aktuellt/Nyheter/Tonarsforaldrar-vill-ha-gemensamma-regler-kring-alkohol/> den 05 03 2013

Världshälsoorganisationen. (2005). *Waterpipe Tobacco Smoking: Health effects, Research needs and Recommended Actions by Regulators*. Geneva: World Health Organization.